



INSPIRATIE
een verzameling van
de collectie Heilmarcht
en Hennen
11 november tot
10 maart 2022
IKONENMUSEUM



In de etalage
Ikonenmuseum Kampen

Grenzenloos

door Liesbeth van Es

In november 2019 opende het Ikonenmuseum twee exposities. In het hoofdgebouw was *Grenzenloos* te zien en in de Timmertoren een kleine expositie genaamd *De Bijbel in Reisformaat*. Destijds was nog niet te vermoeden dat deze exposities vanwege de coronapandemie tot ver in het jaar 2020 te zien zouden zijn en dat de tentoonstelling *Bevrijd, Soldaten en Heiligen* zou moeten worden uitgesteld.

Grenzenloos

De titel *Grenzenloos* lijkt een schrijffout. Volgens het Groene Boekje is het immers grenzeloos. Maar dat woord heeft vaak een negatieve connotatie, bijvoorbeeld bij een begrip als grenzeloos gedrag. De tentoonstelling *Grenzenloos* wil juist de overeenkomsten laten zien die bepaalde landen hebben, ook al liggen ze soms letterlijk en figuurlijk mijlenver uit elkaar, namelijk de ikonen. Ikonen zijn religieuze objecten die onderdeel uitmaken van de liturgie en de persoonlijke geloofsbeleving van christenen die behoren tot de kerken van het oosters christendom. Hoewel ze allemaal onder de noemer van oosters worden gebracht, zijn ze enorm divers in hun theologische opvattingen, in hun traditie en dus ook in hun ikonen.

Al vanaf de eerste eeuwen van het christendom hebben geloofsgemeenschappen zich afgescheiden. De belangrijkste oorzaken daarvan waren discussies over theologische standpunten, vooral met betrekking tot de natuur van Christus, maar ook politieke gebeurtenissen speelden een rol. De afgescheiden kerken gingen onder meer verder als de Russisch-Orthodoxe kerk, de Grieks-Orthodoxe kerk en de Koptische kerk. De ikonen uit deze verschillende stromingen zijn direct herkenbaar als 'ikoon', maar zijn in iconografie en uitvoering zeer divers.

Rusland

De meeste ikonen komen uit het gebied dat we 'Rusland' noemen. Het is echter groter dan de huidige Russische Federatie: ook landen als Oekraïne en Wit-Rusland worden eronder gerekend. In de 10de eeuw begon de kerste-



Tronende Moeder Gods, Albanië, tweede helft 16de eeuw;
62 x 42 cm. Particulier bruikleen.



Johannes de Voorloper, Kreta, tweede helft 16de eeuw;
90 x 71 cm. Collectie Ikonenmuseum Kampen.

ning van Rusland. Toen in het jaar 988 de grootvorst Vladimir het christendom aannam als staatsgodsdienst, was aanvankelijk Kiev het centrum van de Russische kerk, later werd dat Moskou.

Een zeer bekend schildersdorp in Rusland is Jaroslavl, dat ontstond in het jaar 1218 en uitgroeide tot een bloeiende stad. In de 17de eeuw had het zelfs meer kerken dan Moskou. De schilderkunst ontwikkelde zich in Jaroslavl tot grote hoogte, ikonen werden tot in detail uitgewerkt en worden gekenmerkt door menselijke gezichten, fraaie architectuur en decoratieve elementen.

Balkan

Een andere zaal in de expositie was gewijd aan ikonen uit de Balkan, een groot gebied dat een roerige geschiedenis kent van wisselende machthebbers. Ikonen uit de Balkan laten vaak overeenkomsten zien met die uit naburige landen of streken, zoals Rusland en Griekenland. Desondanks zijn de onderlinge verschillen in stijl en kleur enorm. Zo lijken sommige ikonen



De Heilige Stad, 1769; 92 x 157,5 cm. Collectie Ikonenmuseum Kampen.

op westerse afbeeldingen, terwijl andere in strikt byzantijnse stijl zijn uitgevoerd. Een prachtig voorbeeld van dit laatste is de ikoon van de Tronende Moeder Gods. De statige houding, het byzantijnse uiterlijk en de versieringen in de randen en de tekstmedaillons doen denken aan de Albanese ikonenschilder en priester Onufri.

Kreta

Wie ooit op vakantie is geweest in Griekenland, heeft daar ongetwijfeld wel eens een ikoon zien hangen in een kerkje. Kreta was van de 12de tot en met de 17de eeuw een belangrijke plek voor ikonenschilders. Vanaf de val van Constantinopel (1453) werd Kreta zelfs het belangrijkste centrum voor de vervaardiging van byzantijnse ikonen. De ikonen uit de 15de en 16de eeuw worden gekenmerkt door de precieze omlijning van de geschilderde gezichten, de donkere onderlaag die voor het gezicht wordt gebruikt en de lichte accenten, zoals is te zien op de ikoon van Johannes de Voorloper (in de westerse kerk kennen we hem als Johannes de Doper). Er is veel documentatie uit die tijd beschikbaar, zo is van meer dan 120 schilders bekend dat



Achter-glas-ikoon Christus de Ware Wijnstok, Roemenië, midden 19de eeuw; 76 x 64 cm. Collectie Ikonenmuseum Kampen.

ze in Herakleion hebben gewerkt. De beroemdste zijn ongetwijfeld Andreas Ritzos en El Greco. In 1699 werd ook Kreta ingelijfd bij het Ottomaanse Rijk. De ikonenschilderkunst verplaatste zich naar de Ionische eilanden Korfoe, Lefkas en Zakhyntos. Uiteraard werden op het Griekse vaste land ook veel ikonen vervaardigd.

Ethiopië

Ikonen uit Ethiopië zijn altijd zeer goed herkenbaar. Ze hebben een heel andere uitstraling dan bijvoorbeeld de Griekse en Russische ikonen. De Koptische kerk is een van de eerste afscheidingen van de christelijke kerk en heeft alleen de heiligen en teksten uit de eerste eeuwen van het christendom gemeen met de overige kerken. Ikonen uit Ethiopië zijn dan ook geschilderd volgens de vroegchristelijke iconografieën, aangevuld met latere plaatselijke heiligen. Op de meeste ikonen is wel een afbeelding van de heiligen.

lige Joris te zien, Joris de Drakendoder. Hij is namelijk de beschermheilige van Ethiopië. De stijl van Ethiopische ikonen is beïnvloed door Afrikaanse kunst. Dat komt onder meer tot uiting in de warme roodtinten en de grote, donkere ogen van de figuren.

Schenkeningen

In de expositie waren ook twee bijzondere schenkingen te zien. Ten eerste de landkaart van de stad Jeruzalem. In het midden van de kaart zien we de ommuurde stad met de Grafkerk. Geen natuurgetrouwe plattegrond maar een weergave van belangrijke gebouwen en gebeurtenissen uit de bijbel, zoals onder meer de kruisiging en de opstanding van Christus. Geheel bovenaan is de rivier de Jordaan te zien waar Johannes Christus doopt. Ook zijn er enkele ikonen afgebeeld waaronder Het Ontslapen van de Moeder Gods en Joris en Demetrius.

Het Heilige Land is voor alle christenen, dus ook voor orthodoxe christenen altijd een belangrijk gebied geweest. Al vanaf het begin van het Christendom werden er pelgrimstochten gemaakt naar de plaatsen waar de belangrijke gebeurtenissen uit het Nieuwe Testament zich afspeelden, in het bijzonder Jeruzalem. Dit doek is vervaardigd voor pelgrims en niet bevestigd op een plank, zodat het opgerold kon worden en mee teruggenomen naar Rusland. De tweede schenking is die van de Stichting Vrienden van het Ikonenmuseum (2019) in de vorm van een bijzondere collectie. Het betreft Roemeense achterglas-ikonen. Deze zijn geschilderd in felle kleuren en ogen eenvoudig, misschien zelfs wel wat primitief. Deels wordt dit veroorzaakt door de techniek. Op een glasplaat worden de afbeelding en de tekst in spiegelbeeld geschilderd. De plaat wordt omgedraaid en ingelijst. Het is duidelijk dat de ikonen zeer kwetsbaar zijn. Daarom zijn er in de loop van de tijd veel verloren gegaan.

Al met al was *Grenzenloos* een bijzondere expositie, die de aandacht trok in binnen- en buitenland. De podcast Perestroikast (BNR-radio) nam een van hun uitzendingen op in het Ikonenmuseum.